

Psychology. Health management

УДК 316.6

Байдик В.В.,

к.психол.н., ст. науковий співробітник Українського науково-медичного центру
практичної психології і соціальної НАПН України, centrloippo@ukr.net

Україна, м. Сєвєродонецьк

ЗАХИСТ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В статті представлено розуміння актуальних питань безпеки дитини у сучасному суспільстві та висвітлено проблематику запобігання та реагування на випадки насильства в організації освітнього процесу закладів освіти. Проаналізовано основні причини та наслідки насильства щодо дітей у шкільному середовищі та булінг як форма шкільного насильства. Приділено увагу необхідності покращення координації діяльності різних відомств та організацій у сфері структурної профілактики насильства над дітьми.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, агресія, жертва, булінг, психосоціальне благополуччя, міжсекторальна взаємодія.

Постановка проблеми. Насильство над дітьми – це глобальна проблема, яка стала очевидною протягом останніх двадцяти років. Коли діти стають свідками або жертвами емоційного, сексуального чи фізичного насилля, це завдає шкоди їх здоров'ю, добробуту та майбутньому. Проблема насильства стосується не лише для окремих дітей або сімей, а є загрозою сталому розвитку суспільства в цілому. Як свідчать статистичні дані по Україні, проблема насильства над дітьми лишається значною мірою недооціненою в країні [5]. Деякі форми домашнього насильства приймаються як соціальна норма. Згідно зі звітом ЮНІСЕФ 2018 року, 42% батьків вважають, що емоційне насилля є допустимим задля навчання та виховання. Частка тих, хто допускає застосування фізичної сили до дитини у якості дисциплінарної міри, становить 14% [2]. Загально визнаним є факт, що ризики насильства зростають в умовах військових конфліктів та гуманітарної кризи. Градус агресії не знижується навіть після п'яти років війни.

В Україні проблема домашнього насильства практично не вивчалася. Тільки протягом останнього часу теми насильства у родині стали предметом публічного обговорення. Намагаючись вирішити проблему домашнього насильства, у грудні 2017 року Верховна рада ухвалила закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», в якому запропонований новий підхід до боротьби з цим негативним явищем у суспільстві. Новий закон набув чинності з 7 січня 2018 року. Для того, щоб перемогти реальне зло, його треба знати, відкрито обговорювати та шукати шляхи вирішення проблеми.

Мета статті – обґрунтувати психологічний зміст та основні причини виникнення шкільного насильства, розкрити значущість питань захисту дітей від жорстокості та насильства та надання ефективної міждисциплінарної допомоги жертвам насильства.

Виклад основного матеріалу. Проблема насильства в Україні дуже поширена. Від нього страждають як

жінки, так і чоловіки, але здебільшого це стосується насильства щодо найуразливіших категорій – дітей. Насильство має цілу низку складних причин, а нинішня криза в країні, безсумнівно, поглиблює проблему. Основний тягар збройного конфлікту відчувають на себе мешканці Луганської та Донецької областей. Конфлікт продовжує загрожувати фізичному та психологічному стану дітей. Подібні явища можуть впливати на рівень конфліктності в середовищі внутрішньо переміщених осіб та провокувати ризики насильства в сім'ї та поза її межами. Органи та служби соціального захисту та уповноважені підрозділи органів Національної поліції відзначають збільшення кількості повідомлень про випадки насильства та жорстокої поведінки серед дітей з початку збройного конфлікту. Зниження доступності соціальних послуг, безробіття, проблеми переміщених осіб, погіршення психосоціального благополуччя мають негативний вплив на населення, що в багатьох випадках призводить до невиконання батьками своїх обов'язків стосовно дітей. Іноді ситуація призводить до того, що дорослі члени сім'ї не мають можливості або навіть бажання та сил реагувати на потреби чи проблеми дітей або членів родини. Особливо це стосується теми насильства, яка поки що залишається у суспільстві соціальним табу: її відкрито не обговорюють. Причина тому – це по-перше, соціокультурні бар'єри та по-друге, прогалини законодавчого та інституційного забезпечення. Замовчування проблеми в суспільстві, поширеність гендерних стереотипів і недостатній рівень обізнаності про права людини, ускладнює ситуацію, і невелика статистика щодо звернень у поліцію щодо проявів насильства не може тішити, це навпаки, насторожує і негативно відображається на стані дітей у суспільстві.

Факти насильства і жорстокості по відношенню до дітей викликають особливе занепокоєння. Діти нерідко стають жертвами насильства тому, що схильні до небезпечної і ризикової поведінки, не вірять в страшні наслідки подібної поведінки, недостатньо інформовані

про основні правила безпеки і не користуються ними, часто не знають куди можна звернутися по допомогу. Важливо зазначити, що діти, які були свідками насильства між батьками, піддаються ризику, аналогічному жертвам насильства. Домашнє насильство може бути причиною формування у дитини віктимної поведінки, головна ознака якої – здійснення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що дитина опиняється в ролі постраждалої особи, або жертви. Основними характеристиками постраждалої дитини є почуття страху, провини, тривоги, неадекватне самосприйняття [1]. Страх перед реакцією або поведінкою інших людей стає головним мотивом поведінки жертв.

Дитина, яка стала жертвою насильства в сім'ї, в подальшому найчастіше може «переносити» цей негатив на інших. Тому причиною насильницької поведінки та проявам жорстокості у шкільному середовищі може бути насильство в сім'ї. Шкільне насильство також розглядається й як інструмент, за допомогою якого реалізуються різноманітні механізми психологічного захисту дитини.

Останнім часом в закладах освіти спостерігається зростання кількості випадків свідомого жорстокого ставлення з боку старших і сильніших учнів до менших і слабших членів шкільного колективу. Тривожною тенденцією для сучасного дитячого середовища стає булінг (цькування). Це поширена проблема в сучасному українському суспільстві, і найгостріше воно постає в освітньому середовищі, де дитина проводить більшу частку свого повсякденного життя. За своєю сутністю цькування – це специфічна форма агресивної поведінки, вид шкільного насильства, розповсюдження якого впродовж останніх років визнано в освітній практиці та є соціальною проблемою. Насильство в школі пов'язане із демонстрацією дорослості та приналежності до референтної групи осіб [6].

Будь який вид насильства веде до найрізноманітніших наслідків, але їх усіх об'єднує одне – шкода здоров'ю дитини, небезпека його життя. Шкільне насильство завдає дитині тяжких травм, які мають згубні наслідки для її подальшого психосоціального благополуччя.

Для того щоб подолати проблему, необхідно передусім підвищувати рівень обізнаності суспільства про права людини, зокрема про права на безпеку та свободу від примусу і насильства. Тому і дослідження феномену шкільного насильства, причин, що його породжують, та профілактика цього негативного явища має бути комплексним. Психологічна профілактика шкільного насильства – це довготривалий процес, спрямований на запобігання негативному впливу чинників, що впливають на формування проявів насильства.

Як вказує зарубіжний досвід впровадження профілактики насильства у шкільних колективах, ця робота повинна мати системний профілактично-корекційний характер (наприклад, програма Д.Ольвеуса), якою охоплюються всі учасники освітнього процесу в школі: учні, педагоги, батьки.

Одним із ефективних інструментів організації процесу подолання проблеми насильства може стати налагодження міжсекторальної функціональної координації, взаємодії закладів освіти з організаціями та

установами, службами підтримки постраждалих осіб з метою своєчасного перенаправлення постраждалих між сервіс-провайдером.

Однак, як підкреслюється у методичних рекомендаціях «Запобігання та протидія насильству» [3], «найчастіше зусилля зі створення ефективної системи профілактики та припинення насильства щодо дітей, надання допомоги жертвам жорстокого поводження розбиваються через перешкоди, з-поміж яких: відомча обмеженість і міжвідомча роз'єднаність, суб'єктивізм у виборі недержавних організацій для співпраці, відсутність єдиних методичних і системних підходів в організації профілактичної роботи тощо».

Отже, головним пріоритетом протидії насильству сьогодні має стати взаємодія всіх відомств та секторів суспільства (на національному і громадському рівні) до узгодженої роботи з профілактики насильства.

Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затверджений Постановою КМУ від 22 серпня 2018 року № 658, забезпечує саме такий комплексний інтегрований підхід до подолання насильства та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від насильства [4].

Однак, як засвідчує практика, існує необхідність покращення координації діяльності різних відомств та організацій як державного, так і недержавного секторів у сфері структурної профілактики насильства над дітьми.

Більшість шкільних психологів, класних керівників проводять необхідну роботу з батьками та дітьми при виявленні випадків насильства та жорстокого поводження. При цьому вони діють, переважно, в межах своєї компетенції і майже не інформують представників інших служб про випадки жорстокого поводження з дитиною, щоб долати цю проблему разом. Більш орієнтовані на співпрацю зі службою у справах дітей та ювенальною поліцією спеціалісти служби у справах дітей. Це є закономірним, оскільки вони працюють, переважно, з проблемними сім'ями та сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах. Очевидно, що ефективність роботи щодо попередження та запобігання насильства та якості надання цільовим групам необхідних соціальних послуг обумовлені рівнем підготовленості до неї фахівців.

Також безліч практичних питань психологічного, правового, медичного, освітнього характеру породжує проблема реабілітації осіб, які зазнали насильства, вирішення яких можливе тільки за умови спільних зусиль фахівців різних галузей.

Саме тому одним із завдань в діяльності системи освіти стає, по-перше, взаємне інформування про служби, які працюють у відомствах, організаціях, та послуги, які вони надають та по-друге, узгодження алгоритму діяльності (які кроки та в якій послідовності виконувати при необхідності надання консультативної, корекційної, реабілітаційної, спеціалізованої та соціально-правової допомоги) у випадках насильства у шкільному середовищі.

Висновки. Розв'язання зазначених соціально-педагогічних проблем запобігання насильству полягає в опорі на цілісні психолого-педагогічні технології,

реалізації проектного та особистісно-орієнтованого підходів до здійснення превентивної, корекційно-розвивальної та виховної роботи.

Принцип запобігання та реагування на насилля, жорстоке поводження та експлуатацію дітей має бути ключовим в організації спільної роботи педагогів, батьків і всіх дорослих, які так чи інакше причетні до виховання дітей. Міжвідомча взаємодія на різних рівнях забезпечує обізнаність суб'єктів взаємодії один про одного, систематичність та інтенсивність інформаційних контактів, довіру, взаємоповагу та відповідальність.

Виконання такої цілі безумовно буде сприяти реалізації інших – створення безпечного шкільного середовища, сталий розвиток громад, якісна освіта.

Література

1. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства. Київ: Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. 342 с.
2. Глобальне опитування про булінг (знущання у школах) квітень 2016. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/> (дата звернення 28.10.2019).
3. Лист МОН України від 18.05.2018 № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18> (дата звернення 27.10.2019).
4. Постанова КМУ від 22.08.2018 року № 658 «Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF> (дата звернення 27.10.2019).
5. Лист МОН України «Щодо профілактики кримінальних правопорушень серед неповнолітніх» № 1/11 – 849 від 28.01.2019 р. URL: https://drive.google.com/file/d/19fDdpXjvcNWDKpYZsNcQ3042S_wfpIYp/view (дата звернення 27.10.2019).

6. Луценко О.А., Штриголь Д.В., Міхановська Н.Г. Психологічні наслідки домашнього насильства на адресу дітей: природа порушень та стійкості / Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 5 квітня 2019 р., м. Харків. С. 282-285.

References

1. Maksimova N.Yu. *Sotsial'no-psikhologichni aspekti problemi nasilstva*. Kyiv: Komitet spriyannya zakhistu prav ditei, 2003. 342 s.
2. *Global'ne opituvannya pro buling (znushchannya u shkolah) kviten' 2016*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/> (data zvernennya 28.10.2019).
3. List MON Ukraini vid 18.05.2018 № 1/11-5480 «Metodichni rekomendatsii shchodo zapobigannya ta protidii nasilstvu». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18> (data zvernennya 27.10.2019).
4. Postanova KМУ vid 22.08.2018 roku № 658 «Poryadok vzajemodii sub'ektiv, shcho zdysnyuyut' zakhodi u sferi zapobigannya ta protidii domashn'omu nasilstvu i nasilstvu za oznakoyu statii». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF> (data zvernennya 27.10.2019).
5. List MON Ukraini «Shchodo profilaktiki kriminalnikhi pravoporushen' sereд nepovnoolitnikhi» № 1/11 – 849 vid 28.01.2019 r. URL: https://drive.google.com/file/d/19fDdpXjvcNWDKpYZsNcQ3042S_wfpIYp/view (data zvernennya 27.10.2019).
6. Lutsenko O.L., Shtrigol' D.V., Mikhianovska N.G. *Psikhologichni naslidki domashn'ogo nasilstva na adresu ditei: priroda porushen' ta stiiikosti / Psikhologichni ta pedagogichni problemi profesiinoi osviti ta patriotichnogo vikhovannya personalu sistemi MVS Ukraini: tezi dopovidei Vseukrains'koi naukovopraktichnoi konferentsii, 5 kvitnya 2019 r., m. Kharkiv*. S. 282-285.

Baidyk V.V.,

Candidate of Psychological Sciences, Senior Research Officer of Ukrainian Scientific-Methodological Center For Practical Psychology and Social Work, centroippo@ukr.net

Ukraine, Severodonetsk

PROTECTION OF CHILDREN FROM VIOLENCE: SOCIAL PSYCHOLOGICAL ASPECT

In this article an understanding of the relevant issues of protection of children in a modern society is presented as well as the issues of preventing and reacting to the cases of violence in the organization of the educational process in educational institutions. The main reasons and consequences of violence against children in school environment and bullying as the form of school violence are analyzed. The focus of attention is on the need to improve the coordination of activities of various agencies and organizations in the field of structural prevention of violence against children.

Key words: *violence, domestic violence, aggression, victim, victim behavior, bullying, psychosocial well-being, cross-sectoral interaction.*